

VĚDECKÉ SPISY VYSOKÉHO UČENÍ TECHNICKÉHO V BRNĚ

Edice PhD Thesis, sv. 754

ISSN 1213-4198

thesis IS

Ing. arch. MArch Markéta Březovská

Model střídá model -
transformace Baťova průmyslového města
Batanagar v Indii

VYSOKÉ UČENÍ TECHNICKÉ V BRNĚ
FAKULTA ARCHITEKTURY
ÚSTAV NAVRHOVÁNÍ V.

Ing. arch. March Markéta Březovská

**MODEL STRÍDÁ MODEL – TRANSFORMACE
BAŤOVA PRŮMYSLOVÉHO MĚSTA BATANAGAR V INDII**

MODEL REPLACES MODEL – TRANSFORMATION
OF BAŤA'S INDUSTRIAL TOWN BATANAGAR IN INDIA

Zkrácená verze Ph.D. Thesis

Obor: Urbanismus
Vedoucí práce: doc. Ing. arch. Karel Havliš
Oponenti: Ing. arch. Dušan Riedl, CSc.
Ing. arch. March Adam Gebrian
Mgr. Rostislav Koryčánek
Datum obhajoby: 20. června 2014

Klíčová slova:

Baťa, model, tovární město, výroba a spotřeba, výroba místa, prostorové praktiky, pracovní proces, postindustriální vývoj, korporátní architektura a urbanismus, branding.

Keywords:

Baťa, model, company town, production and consumption, production of place, spatial practice, working process, postindustrial development, corporate architecture and urbanism, branding.

Disertační práce je k dispozici:

Fakulta architektury VUT v Brně, Poříčí 5, 639 00.

© Markéta Březovská, 2014

ISBN 978-80-214-5013-4

ISSN 1213-4198

OBSAH

1	ÚVOD: KORPORÁTNÍ URBANISMUS ANEB OD MODELU K MODELU	5
1.1	Cíle a záměry práce	6
1.2	Metodika a způsob řešení	7
1.3	Pracovní definice a koncepty	7
2	MEZINÁRODNÍ IMPÉRIUM SPOLEČNOSTI BAŤA	8
2.1	Globální urbanismus firmy Baťa	8
2.2	Ideální průmyslové město	9
2.3	Výroba a export modelu	9
3	BATANAGAR – MODEL BAŤŮV: VÝROBA BOT I MĚSTA	10
3.1	Urbanismus a architektura	11
3.2	Sociální aspekty, komunikace a <i>branding</i>	11
3.3	Okolí	11
4	BATANAGAR DNES: VÝROBA BOT	12
4.1	Lokální <i>outsourcing</i> a subdodávání aneb globalizace v nejmenším měřítku	12
4.2	Místa výroby a výroba míst	12
5	BATANAGAR DNES: VÝROBA MĚSTA (MODEL CULCUTTA RIVERSIDE)	13
5.1	<i>Branding</i> a komunikace	14
5.2	Urbanismus, architektura a Vztah s okolím	14
5.3	Identita a dědictví	15
6	HODNOCENÍ A VÝSLEDKY: MODEL HISTORICKÝ VERSUS MODEL SOUČASNÝ	16
7	ZÁVĚR: OD BAŤOVÝCH MĚST KE <i>GATED COMMUNITIES</i>	17
8	SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A ZDROJŮ	19
9	CURRICULUM VITAE	21

1 ÚVOD: KORPORÁTNÍ URBANISMUS ANEB OD MODELU K MODELU

Prostor musíme pojímat jako vystavěný ze vzájemných vazeb, jako simultánní koexistenci sociálních vztahů a interakcí ve všech místních měřítkách, od úrovní nejlokálnějších, až po ty nejglobálnější.¹

Můj zájem o problematiku Baťových měst byl motivován současnou diskuzí o rostoucí roli podniků v procesu utváření nových míst v globalizovaném městském prostředí. Baťa² byl – se svými podnikatelskými i stavitelskými záměry – jedním z prvních významných celosvětově působících hráčů na tomto poli. Fakt, že se korporátní architektura stala mocenským nástrojem nadnárodních podniků pro vytváření jedinečné identity místa a formování společnosti, začíná být dnes v rámci urbanistických debat kriticky reflektován. Baťa nebyl první, kdo se pustil do „výroby“ modelových továrních měst. Jedinečnost jeho přístupu ovšem spočívá ve specifitě principu, na kterém byl celý systém fungujících obuvnických měst (a společností) postaven, a neposlední řadě také v jejich ohromném počtu: bylo jich téměř osmdesát.

V dnešní době, kdy průmyslová výroba nabírá nových podob a (nejen) z Baťových měst se vytrácí, mizí i tato města. Nahrazují je nové útvary, které opět sledují jeden korporátní zájem: spotřebu, ať už spotřebu zboží nebo třeba životního stylu. Tato práce studuje dva výše zmíněné příklady specifických modelů měst ve dvou specifických časových obdobích vývoje naší společnosti, konkrétně na jednom a též území: ve městě Batanagar v Indii. Reprezentuje totiž na velmi malém prostoru přeměnu lidské společnosti a její přístup k tvorbě měst. (Baťův) unikátní přístup k zakládání nových továrních měst na základě osvědčeného modelu u nás i ve světě zůstává dodnes jedním z nejvýznamnějších fenoménů první poloviny 20. století, složitého období všudypřítomného nástupu taylorismu a výrazných politických, ekonomických a koloniálních změn. Model Baťova města pro výrobu bot byl exportován (mimo jiné) i do Indie. Tato práce zkoumá, jak se dále model adaptoval na lokální socioekonomické, kulturní a klimatické podmínky, jak a jakým směrem se postupem času vyvíjel a jak přetvářel celé své okolí v samostatně fungující, nezávislý a ekonomicky silný region.

V jisté návaznosti a zároveň kontrastu nahrazuje dnes původní model ideálního industriálního města model nový, sledující trendy a vývoj současné spotřební společnosti a neoliberálního trhu. Novodobý model korporátních měst můžeme také nazývat městem pro výrobu. Tou je zde na jedné straně právě produkce životního stylu, identity a příslušnosti k určité sociální a kulturní skupině, a na straně druhé stojí vlastní výroba produktů, odehrávající se v nové formě – typické pro dnešní globální jih. Současná výroba měst (její komponenty a pravidla, klady a zápory) v *postfordistické* společnosti 21. století

¹ MASEY, Doreen. Politics and Space/Time. KEITH, Michael – PILE, Steve. *Place and the Politics of Identity*. London, New York: Routledge, 1996, s. 145.

² V kontextu této práce je téměř zbytečné rozlišovat mezi Tomášem a Janem Antonínem Baťou – strategie firmy zůstala stejná i po Tomášově smrti a Janově nástupu na jeho místo do čela společnosti v roce 1932. Pokud nebude nutné bratry odlišit, budu užívat příjmení Baťa jako synekdochické označení pro vedení koncernu.

má mnoho společného s výrobou měst ve století minulém, v době *fordistické*. Tato práce se věnuje fenoménu korporátních měst obecně, jednomu z nich konkrétně, a dokumentuje, jak se fungování společnosti odrazilo i na produkci měst – od měst pro výrobu ve společnosti industriální po města pro spotřebu v dnešní společnosti postindustriální.

1.1 CÍLE A ZÁMĚRY PRÁCE

Tato práce si klade za cíl přispět novými poznatky k debatě o urbanismu 20. a 21. století. Týká se zejména zkoumání dynamiky soukromě řízeného urbanismu a problematiky města jako podniku. Snaží se identifikovat průběh a důsledky globalizačních tendencí na rozvoj průmyslových a postprůmyslových měst, přičemž sleduje širší záměr potvrzení třicet let starého konceptu „výroby místa“ v kontextu celosvětové urbanizace.³

Tento obecný cíl je zkoumán na příkladu případové studie, jež formuje teorii napomáhající vytváření hypotéz. Jako případovou studii jsem vybrala indický Batanagar, model průmyslového města, jež momentálně prochází proměnou v model soukromě plánovaného města nové generace postindustriální společnosti. Tvrdím, že tyto modely odrážejí prostorové dopady globálního korporátního urbanismu nejjasnějším a téměř neomezeným způsobem. Baťův model „ideálního průmyslového města“⁴ byl vůbec jedním z prvních případů korporátního urbanismu v globálním měřítku. Nový model, jenž (v Indii) Baťův otisk přemazává, se v dnes vyskytuje na zelených periferiích velkoměst po celém světě. Zejména pak v zemích globálního jihu odráží velmi jasně sociální a ekonomické rozdíly společnosti a její přeměnu ze společnosti výroby ve společnost spotřeby s tendencí ke kolektivní individualizaci.

Za účelem proveditelnosti studie jsem si stanovila jako rámec výzkumu historické, geopolitické a socioekonomické souvislosti jednoho města ve dvou časových obdobích – počátky města a současnost –, s cílem identifikovat a sledovat změny v (nejen prostorové) „výrobě místa“ v rámci uplynulých osmdesáti let.

Specifické cíle

- a) získání lepší znalosti o modelech korporátních měst,
- b) o globálních korporátních městech v jejich konkrétním kontextu,
- c) o jednom konkrétním případě takového města (Batanagar/Calcutta Riverside),
- d) a uvedení konkrétních i obecných poznatků prostřednictvím vyslovení závěrů.

Hypotézy a předpoklady

- 1) Určitá města byla/jsou vytvářena korporacemi.
- 2) Určitá města byla/jsou vytvářena na základě ideálního modelu.

³ Henri Lefebvre se konceptu „výroby místa“ věnoval už v 60. a 70. letech minulého století. Viz LEFEBVRE, Henri. *The Production of Space*. Oxford, UK: Blackwell, 1991, 454 s.

⁴ Více viz Moravský zemský archiv, pracoviště Zlín, fond Baťa, a.s. Zlín, Osobní oddělení, II/6 – Publikace, tiskoviny, k. 56, *Ideální průmyslové město – kniha zkušeností a rad z podnikání fy. Baťa*.

- 3) Jedněmi z nejzajímavějších příkladů obou tezí jsou právě města Baťova.
- 4) Hypoteticky lze i na dnešní korporátní plánování a realizace některých měst nahlížet jako na aplikaci určitého ideálního modelu.

V kontextu své práce Model střídá model si kladu tyto zásadní otázky: Jak a proč korporátní města vznikala? Jak fungovala? Jak tomu bylo v případě Baťových měst? Konkrétně v Indii? Jak tato města vypadají dnes? Proč a jak je dnes Baťův model korporátního průmyslového města Batanagar nahrazován modelem novým? Jak tento model přesně vypadá? Co má s modelem původního města společného? Dle základních předpokladů tohoto výzkumu je model ideálního města opakujícím se jevem, globálním fenoménem, architektonicko-urbanistickou typologií, nástrojem šíření moci a vlivu a za pomoci *brandingu* je prosazován spolu s identitou svého „stvořitele“.

Korporátní města jsou také opakujícím se jevem, globálním fenoménem, korporátní pýchou, klíčem k pochopení produkce soukromého/veřejného městského prostoru; jsou hnána soukromým sektorem, koncentrací prosperity, spokojenosti a bohatství; jsou tahounem ekonomické i vzdělanostní úrovně svých obyvatel i okolí; v současnosti jsou řízena developerskými podnikateli – oproti těm historickým, jež stavěli filantropičtí reformátoři nebo podnikatelé-plánovači jako Baťa.

Hlavním výstupem bude příspěvek k disciplíně urbánních věd: obohacení teorie výroby místa o nová data, dosažení nových poznatků v oblasti výzkumu korporátních měst a jejich ideálních modelů, prezentací detailní znalosti jedné případové studie – Batanagaru a šíření získaných zkušeností a poznatků.

Cílová skupina

Akademici a vědci z oblasti urbánních studií: architekti, urbanisté, sociologové, ekonomové, historici, geografové, filozofové, urbánní antropologové či kulturní etnografové a širší veřejnost se zájmem o téma.

1.2 METODIKA A ZPŮSOB ŘEŠENÍ

Metodologii výzkumu vymezuje sedm hlavních atributů: postdisciplinarita, průzkum, teorie, srovnání, celostní přehlednost, kritická dialektika/kritická teorie a subjektivita (více viz samotná práce).

1.3 PRACOVNÍ DEFINICE A KONCEPTY

Význam termínů je často velmi kontextuální. Různí se místo od místa, čas od času či souvislost od souvislosti. Zejména v urbánních a společenských vědách jsou pojmy jako *město*, *společnost* či *kultura* a jejich rozdílné používání předmětem debat po mnoho let. Uvedením hlavní terminologie – 22 pojmů a konceptů, které jsou zásadní pro tuto práci, bych chtěla poskytnout jasný kontextuální základ a jednoznačné vymezení výzkumu, respektive bázi pro vzájemné porozumění. Důležité je brát tyto definice jako pracovní.

Nenárokují si univerzální platnost. Terminologická série vychází z názvu a obsahu této práce. Přestože je práce psána v českém jazyce, některé pojmy dosud nemají český ekvivalent a užívám je v jejich původní, cizojazyčné verzi (*outsourcing*, *offshoring*, *medienvverbund* apod.). Některé pojmy je těžké (nebo nemožné) vyjádřit v jiných jazycích proto, že jsou pro určitou zemi a její jazyk specifické – z geografických, klimatických, kulturních či jiných důvodů (např. *muchis* – bengálští ševci).

22 pojmů a konceptů: model, plánované sídlo, tovární město (*Company town*), satelitní město, *New Towns*, *new urbanism*, Jih (globální Jih,⁵ jižní polokoule), kolonialismus, postkolonialismus, identita místa, soukromá sféra, veřejná sféra, korporátní (podniková) sféra, nadnárodní korporace, korporátní architektura, *branding*, *gated community*, neoliberalismus, nová ekonomika, *outsourcing* a *offshoring* a *subcontracting*, Fordismus, postfordismus/postindustrialismus, společenská transformace (více viz samotná práce).

2 MEZINÁRODNÍ IMPÉRIUM SPOLEČNOSTI BAŤA

Proměna obuvnické společnosti Baťa – založené roku 1894 Tomášem Baťou a jeho dvěma sourozenci⁶ ve Zlíně – z malého rodinného podniku v globální korporaci je fenoménem nejen hospodářských dějin, ale také architektonicko-urbanistické historie a teorie.

2.1 GLOBÁLNÍ URBANISMUS FIRMY BAŤA

Užívání *brandingu* v urbánním kontextu se jeví spíše jako účinek postmoderní globalizované ekonomiky, přesto můžeme na Baťova satelitní města nahlížet jako na jeden z prvních specifických příkladů toho, jak jedna nadnárodní společnost využila architektury a územního plánování jako prostředku k vytvoření nové firemní společnosti. Architektura a urbanismus hrály vždy klíčovou roli ve správě a ovládnutí teritorií. Na architekturu, a to zejména díky jejímu stabilnímu a trvalému charakteru, lze nahlížet jako na silný symbol kulturní nadřazenosti a prostředek sociálně-politické kontroly. V historickém a geografickém kontextu kolonií a kolonizátorů hrála Baťova průmyslová kolonizace nových území po celém světě klíčovou roli v ambicích korporace ovládnout světový trh s obuví.

Tomáš Baťa byl světovým podnikatelem, který využíval principů *offshoringu* již v úvodních dekádách 20. století. V úsilí stát se globálním lídrem v oblasti výroby a prodeje obuvi vytvořila jeho společnost celé impérium satelitních měst pro výrobu bot, ve které urbanismus a architektura následovaly zlínský model. Spolu s výrobní technologií a fungujícím modelem města exportovala korporace do nových lokalit i nový způsob života.⁷ S hrála tak často roli vítaného modernizátora, přivážejícího nejen výrobu a prodej

⁵ Z angl. *the South, the Global South*.

⁶ POKLUDA, Zdeněk. Náčrt k portrétu Tomáše Baťi. TOMAŠTÍK, Marek. *Tomáš Baťa: Doba a společnost*. Brno: Viribus Unitis, 2007, s. 24–25. ISBN 9788090394803.

⁷ BŘEZOVSKÁ, Markéta. *The Role of Brands*, s. 268.

bot, ale i příslib bohatství a prosperity. V kontextu *brandingu* umožňuje má práce pochopit mechanismy a logiku toho, jak firma Baťa tvarovala a měnila místa, kde vyráběla nejen zboží, ale i nové prostory a lidi, a jestli a jak se tyto mechanismy a Baťova výroba místa dnes změnily.

2.2 IDEÁLNÍ PRŮMYSLOVÉ MĚSTO

Zásadním modelem pro propagaci nadnárodní korporátní strategie při výrobě místa se pro společnost Baťa stal koncept *ideálního průmyslového města*. Zlín byl přitom nejen výchozím bodem masové výroby a vývozu obuvi, ale sám o sobě také představoval prototyp modelu, který mohl být jednoduše modifikován a v sériích vyráběn a vyvážen. Architekti a urbanisté v čele s Janem Kotěrou, Josefem Gočárem, Františkem L. Gahurou, Vladimírem Karfíkem, Emanuelem Hruškou, Vladimírem Kubečkou, Richardem H. Podzemným, Jiřím Voženilkem⁸ vyvíjeli od poloviny 30. let systém plánování a managementu města, který by byl adaptabilní v různorodých kontextech. Modelů bylo několik a často obsahovaly i detailní demografické studie a kalkulace nákladů na výstavbu: *Ideální průmyslová obec pro 300 lidí – typ Evropa*, *Ideální průmyslová obec pro 3 000 lidí – typ Evropa*, *Ideální průmyslové město pro 10 000 obyvatel*⁹ apod. Model *ideálního průmyslového města* sloužil Baťovi jako výjimečný nástroj k produkci standardizovaných dceřiných průmyslových měst a reprodukci Baťovy ideální společnosti¹⁰ v nových teritoriích u nás i ve světě.

2.3 VÝROBA A EXPORT MODELU

Ano, Baťa vyráběl města podobně jako boty. Obdobným způsobem jako na produkci bot na výrobní lince můžeme nahlížet na produkci měst, která Baťa a jeho koncern po světě založili.¹¹ Tato města vždy sledovala původní *ideální* model a jeho strukturu, nejen urbanistickou a architektonickou, ale i strukturu sociální, které dohromady utvářely fungování celé nové společnosti. Přestože sjela z jedné výrobní linky, nejsou Baťova města jednotná. Okamžitě po vývozu a implementaci modelu *ideálního průmyslového města* do nového teritoria – ve všech případech Baťových kolonií – vstoupily do hry lokální vlivy. Každé z měst se muselo adaptovat a asimilovat na nové socioekonomické, politické, kulturní, či klimatické podmínky a jejich paralelní realitu, které formovaly každý z exportovaných modelů jiným způsobem. Postupem času města přestala být ideálními satelity mateřského koncernu a stala se samostatně fungujícími jednotkami. Byly to právě specifické místní okolnosti, které daly jednotlivým Baťovým městům naprosto odlišný charakter a ovlivnily jejich další existenci.

⁸ Srov. NOVÁK, Pavel. *Zlínská architektura: 1900–1950*. Zlín: POZIMOS, 2008, s. 253.

⁹ Moravský zemský archiv, pracoviště Zlín, fond Baťa, a.s. Zlín, XV. Stavební fond, inv. č. 19, 20 a 21.

¹⁰ Roz. „nových průmyslových lidí“, viz SZCZEPANIK, Petr. *Mediální výstavba...*, s. 37.

¹¹ Baťův poradce ve věcech architektury a urbanismu Josef Gočár komentoval městotvorné aktivity firmy kriticky: „Vyrábíte velké série návrhů jako na běžícím pase, konveyorů. Myslím, že se tu nedá ani tak mluvit o architektonické tvorbě, jako spíše o průmyslovém designu.“ VOŠTOVÁ, Irena (ed.). *Prof. Ing. arch. Vladimír Karfík: Zlín 1930–1946*. Luhačovice: Atelier IM, 2012, s. 9.

3 BATANAGAR – MODEL BAŤŮV: VÝROBA BOT I MĚSTA

„*Nebojme se budoucnosti!*“ hlásal Tomáš Baťa po svém příletu z indické cesty v roce 1932, „*polovina lidí na světě chodí bosa. A sotva pět procent obyvatelstva světa je dobře obuto. Tu vidíme nejlépe, jak málo jsme dosud vykonali a jak ohromná práce očekává všechny ševce tohoto světa.*“¹²

Dceřiná společnost byla v Indii založena pod jménem *Bata Shoe Company Limited* a 23. prosince 1931 zapsána do obchodního rejstříku firem se sídlem v Kalkatě.¹³ Pozici nového města Batanagaru¹⁴ na řece Huglí¹⁵ určil začátkem roku 1932 sám Tomáš Baťa na své slavné Velké indické cestě.¹⁶ Územní plán navrhnul František Lydie Gahura ještě pro Tomáše Baťu, realizace projektu byla ale zahájena až po jeho smrti.¹⁷ Projekt dále vedl Tomášův nevlastní bratr Jan Antonín Baťa, jenž se stal novým majitelem firmy a zároveň šéfem celé nadnárodní korporace. Základní kámen Batanagaru byl položen 28. října 1934.

Batanagar byl brzy začleněn do mezinárodní obchodní a výrobní sítě koncernu, a rytmus města na řece Ganze tak určovalo globální dění i události na světových trzích. Mladí indiští odborníci byli pravidelně vysíláni na výcvik do Zlína¹⁸ a českoslovenští instruktoři zpočátku zase tvořili manažerskou elitu Batanagaru. Roku 1935 proběhla mezinárodním tiskem zpráva, že Baťa předběhl Japonsko¹⁹ a stal se jedničkou na indickém trhu bot a nejvytíženějším dodavatelem státních zakázek bot pro školy, armádu, nemocnice a velké stavební firmy.²⁰ Jen v Indii prodával Baťa průměrně okolo 60 milionů párů obuvi ročně, a také své výrobky vyvážel na zahraniční trhy včetně USA, Velké Británie, a do zemí Středního východu.

Přes nekončící problémy s bengálskými (komunistickými)²¹ odbory a stále rostoucí podíl subdodávané a *outsourcované* výroby zůstává společnost *Bata India Limited* se svou „cenově dostupnou kvalitní obuví“ nejznámějším a největším indickým „výrobcem“ a prodejcem bot.²² Většina obyvatel Indie se dodnes domnívá, že je *Bata* původní indickou značkou.

¹² Rozhlasový záznam. ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. Tomáš Baťa slaví v Česku své devadesátiny.

¹³ BATA INDIA LIMITED. Draft Letter of Offer. For Equity Shareholders of the Company only.

¹⁴ V bengálštině doslovně „Baťovo město“.

¹⁵ Alternativně *Hugli*, *Hoogli* nebo *Hooghly* - západní rameno delty posvátné řeky Gangy.

¹⁶ Tato Baťova návštěva Indie, startující 10. prosince 1931 v československých Otrokovicích, byla první leteckou služební cestou podnikatele z kontinentální Evropy s cílem navázat nové obchodní vztahy v Asii.

¹⁷ Tomáš Baťa zemřel 12. července 1932 při letecké nehodě v osobním letadle Junkers F13 D-1608 na cestě za otevřením první zahraniční pobočky v Möhlinu ve Švýcarsku.

¹⁸ BAROŠ, Jan. *The first decade of Batanagar*, s. 17, 21, 34–35.

¹⁹ *Ibid.*, s. 38–42.

²⁰ Všem dostupné *Bata shoes* byly součástí školní uniformy i armádního stejnokroje.

²¹ V roce 1977 se k moci v Západním Bengálsku dostali komunisté. Kalkata se stala silnou základnou indického marxisticko-komunistického hnutí. Západní Bengálsko bylo až do voleb v roce 2011 pod vládou Komunisticko-marxistické strany Indie (CPM) nepřetržitých 34 let (do roku 2011) – což jej učinilo zemí s nejdelší demokraticky zvolenou komunistickou vládou na světě. BISWAS, Soutik. *Calcutta's colourless campaign*.

²² IR. Case Study: Bata India's HR Problems.

3.1 URBANISMUS A ARCHITEKTURA

Batanagar reprezentoval verzi tropického modelu *Baťova průmyslového města*,²³ byl nositelem vizí funkcionalistického urbanismu, s čistým zónováním a přísným prostorovým dělením jednotlivých funkcí na výrobní plochy, kolonii honosných vil manažerů, kolonie předáků s dvoupatrovými řadovými domy, kolonie dělníků s řadami jednoduchých domků a ubytovny pro svobodné muže a učně. Velikostní a komfortní odstupňování jednotlivých staveb a jejich vzdálenost od srdce města – továrny signalizovalo sociální, ekonomickou a kastovní hierarchii. Batanagar byl kromě moderního bydlení a továrního zařízení také vybaven školami, nákupním střediskem, komunitními a náboženskými zařízeními, poštovním úřadem, nemocnicí, muzeem, kinem a sportovními plochami.

3.2 SOCIÁLNÍ ASPEKTY, KOMUNIKACE A *BRANDING*

Místní i mezinárodní tisk referoval o novém urbanisticko-architektonickém počínu nedaleko Kalkaty jako o „modelovém průmyslovém městě“.²⁴ Městu vzdali oficiálně hold Džaváharlál Néhrú i Rabíndranáth Thákur, významné osobnosti národního hnutí za nezávislost.²⁵ Firemní noviny *Batanagar News* prezentovaly postřehy z každodenního života továrního města i zprávy ze zahraničí.²⁶ Denní kinoprogram nabízel vedle indických filmů i nejnovější mezinárodní trháky z Hollywoodu. Fotbal, kriket a tenisové turnaje sloužily k udržování zdravého těla i ducha zaměstnanců firmy a knihovna s čítárnou měly zvyšovat úroveň vzdělání místních baťovců. Zdravotní péče pro zaměstnance firmy a jejich rodinné příslušníky byla samozřejmostí.²⁷ Vlastní školy a učiliště měly z místních Baťových mladých mužů a žen vychovávat budoucí věrné zaměstnance. Svým paternalistickým zajištěním blahobytu a civilizační misijní horlivostí ovlivňovala společnost Baťa i zde každodenní život obyvatel.

3.3 OKOLÍ

Nejbližší okolí pro Batanagar představovala vesnice na západní hranici pozemku, Nangi. Do Baťova příchodu se její obyvatelé živilí převážně zemědělstvím. Mezinárodní společnost jim ale brzy poskytovala i jiné, atraktivnější příležitosti – počínaje odchytem jedovatých hadů v době výstavby Batanagaru²⁸ přes námezdní práce při budování města až po provozování trhů, kam chodili obyvatelé Batanagaru nakupovat, protože nabízely zboží (hlavně čerstvé místní potraviny – rýži, zeleninu a drůbež), kterých se v Baťově kontrolovaném dodavatelském systému nedostávalo. Mezi Nangi a Batanagarem

²³ Původní *tropickou variantu ideálního průmyslového města pro 3000 obyvatel* vypracoval R. H. Podzemný. Verze pro Batanagar byla přepracována F. L. Gahrou, na místě pak R. Martincem a adaptována J. A. Baťou.

²⁴ BITTNER, Regina – HACKENBROICH, Wilfried. *Architektur aus der Schuhbox: Bata's internationale Fabrikstädte*. Leipzig: Spector Books, 2012, s. 71.

²⁵ VAVROUŠKOVÁ, Stanislava. India and Czechoslovakia between two World Wars: Similar Experiences, Shared Dreams and a Common Purpose. *Archiv Orientální*. 2007, roč. 75, č. 3, 259–278.

²⁶ *Batanagar News* ročník 1937, 1938 a 1939. Moravský zemský archiv v Brně, pracoviště Zlín, fond Baťa a.s. Zlín, II/7, inv.č. 227 (ročník 1937), inv.č. 228 (ročník 1938), inv.č. 229 (ročník 1939).

²⁷ BAROS, John (ed.). *BATA – Organisation of Labour and Service*. Batanagar, 1939, s. 19.

²⁸ ANDRONIKOVÁ, Hana. V. Samsara. ARMAND, Louis (ed.). *The Return of Král Majáles*, s. 91–92.

se zformovala vzájemně prospěšná dynamická závislost a jen za prvních deset let existence Batanagaru se populace Nangi zdvojnásobila.²⁹ Příchod nového hráče v oblasti výroby bot, místa, kultury i nové společnosti a jeho pozitivně vnímaná přítomnost zapůsobily jako katalyzátor moderního ekonomického rozvoje celého širokého okolí: rozrostl se zde další obchod, služby, infrastruktura, zvyšovala se vzdělanost místních obyvatel. Rozkvětu regionu nic nebránilo, spolu s přidávajícími se soukromými investory začalo do území investovat i město Kalkata.

4 BATANAGAR DNES: VÝROBA BOT

4.1 LOKÁLNÍ *OUTSOURCING* A SUBDODÁVÁNÍ ANEB GLOBALIZACE V NEJMENŠÍM MĚŘÍTKU

Jak otevřeně popisuje stránka Batanagar na Wikipedii, stala se nejen výroba bot v Baťově továrně, ale výroba bot obecně hlavním průmyslem Batanagaru. Nespočet domácností a rodin se zde věnuje výrobě bot z nejrůznějších materiálů, nejčastěji z kůže, PVC či juty pro hlavní indické obuvnické koncerny. Vedle Bati i Khadim's, SreeLeathers, Titas a Liberty, tedy nejznámější výrobci bot v Indii, přenesly velkou část své výroby do Batanagaru, kde *outsourcují* práci drobných výrobců. Každá druhá místní domácnost vlastní vlastní výrobní jednotku obuvi. „Tato funkce se zde zrodila z nutnosti, jelikož živobytí většiny rodin v Batanagaru bylo dříve přímo závislé na produkci bot v Baťově továrně a kdykoliv z jakéhokoliv důvodu byla tamější výroba přerušena, rodiny byly přímo postiženy.“³⁰ Hlavním zdrojem obživy většiny obyvatel v okolí stal *outsourcing*. Změna místní společnosti od typické zaměstnanecké varianty (práce u Bati) k variantě podnikatelské (soukromé) je fenomenální. V rámci výzkumu v lokalitě jsem pozorovala životy několika různých ševců na jejich pracovních místech a zkoumala, jak dnes společnost Baťa v Indii funguje.³¹ Ve výrobních obuvi pracují často i ženy a děti. V jedné ze soukromých továren pracuje například 18letá dívka, Lipika Das, která musela v 11 letech přerušit školní docházku, aby si vydělala na živobytí. Od té doby několikrát změnila zaměstnavatele, vždy výrobce obuvi, avšak do školy se již nevrátila.

4.2 MÍSTA VÝROBY A VÝROBA MÍST

Fyzická typologie jednotlivých výrobních míst zahrnuje škálu od uličního stánku pro jednoho zaměstnanec přes malou jednopodlažní dílnu pro ne více než dvě osoby, rodinnou dílnu ve dvoře domu, továrnu se 40 zaměstnanci až po komplex továrních budov s více než 100 zaměstnanci. Výrobní řetězec (více viz samotná práce) dokumentuje a lokalizuje jednotlivé úkony: od nákupu materiálu v Kalkatě přes jeho přerozdělení jednotlivým

²⁹ BAROŠ, Jan. *The First Decade of Batanagar*, s. 119–120.

³⁰ Batanagar. *Wikipedia: The Free Encyclopedia*.

³¹ Více viz dokumentární film o produkci měst a bot v Indii „Místa výroby/Výroba míst“ prezentovaný v rámci kolektivní výstavy „NAHLAS – STIASSNICH 10“ ve vile Stiassny, Brno-Pisárky ve dnech 16. 4. – 4. 5. 2011. Kurátory výstavy byli O. Chybík a J. Vrbka. Výstava poté putovala do Zichova paláce v Bratislavě (10. 10. – 31. 10. 2011), kde byli kurátory O. Chybík a M. Křištof.

výrobním subjektům, přes prostory skutečné výroby až po finální produkt. Schéma sleduje celý proces, jak materiál a instrukce putují od Bati k malým podnikatelům a hotový produkt zase zpět, do Baťovy továrny, kde dostane razítko, takže může být prodán jako konečný Baťův výrobek. Zde se nabízí otazník nad současnými prostředky místní produkce: lze je popsat jako posun od *fordismu* k *postfordismu* a zase zpátky, ke kořenům – hlavně proto, že veškerá práce je ruční, od používání křídly a nůžek pro obrábění měkké kůže a dláta a nože pro kůže tvrdé přes práci na šicích strojích, lepení stélek až po ruční balení bot do papírových krabic. Statický model automatizovaného výrobního procesu obrovského počtu obuvi zastupovaný firmou Baťa se tak změnil na dynamický model, který pružněji reaguje na současnou poptávku trhu,³² při zachování si statusu levné masové produkce.

Změna vzorců výroby bot zde vyvolala i významné změny v produkci prostoru. Výrobu míst, kde se aktuální produkce bot v současnosti odehrává, Baťa totiž již neovládá a nekontroluje. Přesto ji nepřímo ovlivňuje – drobní subdodavatelé jsou na spolupráci s nadnárodní korporací stále částečně závislí, přestože se přesná čísla a fakta o tomto druhu podnikání do výročních zpráv firmy Baťa nedostávají.

5 BATANAGAR DNES: VÝROBA MĚSTA (MODEL CULCUTTA RIVERSIDE)

*Nová města jsou stejně stará jako dějiny urbanizace. Dnešní nová města jsou zítřejší historická města. A včerejší nová města jsou dnešní historická města. Přítomnost je vždy jen dočasná. Pozornost věnujeme buď minulosti, nebo budoucnosti.*³³

S příchodem nového tisíciletí začala korporace hledat nové obchodní příležitosti. Shodou ekonomických okolností a společensko-politických souvislostí se jí podařilo úspěšně vstoupit do nové oblasti činnosti – na trh s nemovitostmi. Na tomto poli se Baťa opět stává významným agentem změn městského prostředí. Vytvořením společné dohody s Kalkatským úřadem pro metropolitní rozvoj a soukromým subjektem *Riverbank Developers Pvt Ltd* o přestavbě 106 hektarů území Batanagaru souhlasila v roce 2006 společnost *Bata India Ltd* s demolicí architektonického a urbanistického dědictví ze 30. let minulého století. Na místě Batanagaru vyroste *Culcutta Riverside*, městečko v podobě *gated community* (podle osvědčených vzorů západního světa) pro 30 000 nových obyvatel, s exkluzivním 9jamkovým golfovým hřištěm, nákupním střediskem a přístavem pro jachty na posvátné řece Huglí. Plán hlavního developera a stejnojmenné architektonické kanceláře pod hlavičkou *Hiland Group* zahrnuje velké množství zeleně³⁴ a opětovný příslib kvalitního bydlení pro nově vznikající indickou vyšší střední třídu. Vyhrál několik developerských cen o nejlepší projekt budoucnosti.³⁵

³² HARVEY, David. *The Condition of Postmodernity*, s. 155.

³³ MAITRA, Asesh Kumar. New Town movement in India and the changing paradigms of development. FRIELING, D. H. (ed.). *Research on New Towns: First International Seminar*. Almere: International New Town Institute, 2006, s. 137.

³⁴ Nový masterplan zachovává nebo „přemístí“ 75 % stávající vzrostlé zeleně – stromů a palem. Z rozhovoru s Anal Vaishnav, architektkou Hiland Group, vedeného a zaznamenaného 19. ledna 2011 v Batanagaru.

³⁵ Více viz samotná práce.

5.1 BRANDING A KOMUNIKACE

Představte si dům obklopený harmonií přírody. Baldachýn zelených stromů lemuje cestu k vašim dveřím. [...] Calcutta Riverside, soběstačné, trvale udržitelné městečko na břehu řeky Gangy, je přesně to, co hledáte. Projekt jediný svého druhu, [...] s důrazem na relaxaci a odpočinek. [...] Domov není jen adresa, domov je tam, kde je srdce.³⁶

Tato slova stojí na úvodní stránce propagačních materiálů i webu projektu Calcutta Riverside. Nejen díky *brandingu* a reklamě se město znovu stalo obchodním artiklem. Nově hraje na notu ekologie, trvalé udržitelnosti a bezpečí, zůstávají staronové fráze o moderním životním stylu. Developer pečlivě sleduje a zkoumá aktuální dění na trhu a politické scéně, stejně jako nejnovější přání a nároky svého potenciálního zákazníka.

5.2 URBANISMUS, ARCHITEKTURA A VZTAH S OKOLÍM

Masterplan modelu nového města sleduje původní otisk toho Baťova: je situován podél centrální komunikační osy, která vede od hlavního vstupu na pozemek z komunikace Budge Budge Road až k bráně továrny, jež je (zatím) nadále v provozu. Toto rozhodnutí bylo založeno především na faktu, že stávající infrastruktura vedená pod hlavní silnicí – elektrické, vodovodní i kanalizační vedení – je stále funkční. Na pozemku jsou také ponechány všechny školy, hinduistické chrámy, mešita i kaple. Architektury, kteří měli za úkol převést požadavky a strategie developerské korporace Hiland Group do prostoru, jsou významné osobnosti soudobé indické scény: Aniket Bhagwat, Balkrishna Doshi, Hasmukh a Bimal Patel nebo Dulal Mukherjee and Associates.

Homogenní prostředí koexistence Baťova města s jeho okolím je dnes pomalu narušováno. Na scénu přichází nový model ideálního města, nahrazující ten starý. Toto město je čerstvým značkovým zbožím, cíleně produkujícím nejmodernější životní styl. K tomuto cíli je také vědomě využit systém ohraničení jeho výhradního prostoru zdi a dělby jeho uživatelů na ty uvnitř a na ty vně. Nastalá situace nově příchozích znovu povede ke konfliktům a prostorovým vyjednáváním, mezi sebou, ale více s místní komunitou. Kromě dvou- až osmadvacetipodlažních luxusních domů, přepychového vysokopodlažního hotelu, lákavých míst pro volnočasové aktivity (golfové hřiště a nábřežní promenády) a opravy sportovního klubu a hřiště plánuje developer vybudovat také nemocnici, školu a nákupní centrum, a nabídnout v nich lidem – i místním – pracovní místa. V rámci neformální stínové ekonomiky vznikne pro populaci na druhé straně zdi ještě více nových míst: v odvětví služeb a pomocných profesí, zahrnující pozice uklízeček, pomocnic v domácnosti, opatrovnic dětí, kuchařů, hlídačů, řidičů, zahradníků apod., bez kterých žádná *gated community* nemůže existovat.

³⁶ Home. *Calcutta Riverside*.

5.3 IDENTITA A DĚDICTVÍ

Ideologickým motivem na pozadí vzniku Calcutty Riverside je opět, stejně jako v případě Baťova Batanagaru, modernita. Tendence příklonu bývalých koloniálních zemí k ideálům modernity obecně pocházejí z jistého hledání vlastní identity v novém, tedy *postkoloniálním* prostředí, se základem v systému „výroby“ místa. I v projektu Calcutty Riverside lze pozorovat principy modernistického plánování: například infrastruktura byla rozhodnuta jako první (logické zachování té stávající), následovalo zónování prostor podle ekonomické atraktivity a moderních parametrů využití půdy na komerční, rekreační, institucionální a obytné plochy a nakonec zůstal veřejný prostor. Značnou nevýhodou tohoto *top-down* přístupu je ztráta identity, individuality, domorodé kultury, identifikace s místem a prostorové koherence malých měřítek obecně.

Významnou roli v genezi nových měst hrají i „západní“ architektonické a urbanistické modely, zvyšuje se totiž počet elit (ve vládě, architektuře i obchodu) se „západním“ druhem vzdělání. Tyto modely jsou ale přizpůsobovány místním podmínkám a vzniká tak jakási hybridní městská krajina, kterou Hosagrahar nazývá „domorodou modernitou“.³⁷ V dnešním mediálním prostředí postmoderní doby jsou pak tyto modely prezentovány jako obrázkové scénáře životního stylu.

Indická památková péče je poměrně novou institucí³⁸ a Batanagar pod její ochranu nespadá, což jen napomáhá zkoumaným procesům transformace proběhnout čistě, bez dalších vlivů, na rozdíl od případů jiných Baťových satelitních měst.³⁹ Výsledek střídání modelů bude v Indii téměř totální. Demolici a povolení nové výstavby nestálo nic v cestě. Baťovy rodinné domy byly od počátku majetkem společnosti, jejich obyvatelé, tedy výlučně zaměstnanci firmy Baťa s rodinami platili firmě nájem, který jim byl strháván z platu. Společnost tak měla absolutní kontrolu nad svými nemovitostmi a tento fakt jí značně usnadnil rozhodování, co se stávajícími obyvateli před demolicí. Byl jim nabídnut přesun domovů do nových několikapodlažních domů v okrajové části *gated community*, stále však v docházkové vzdálenosti od továrny.

Batanagar je dnes stavenišťem, kde rozestavěné betonové skelety obytných věží a luxusních vil vrhají svůj hrozivý stín na opuštěné Baťovy domky a mezi nimi bující zeleň. Na stávající architekturu Batanagaru, která je v globálním kontextu své lokality kulturně-historickým unikátem, nebude při výstavbě nového projektu brán zřetel. Osud korporátní pýchy baťovské éry je tak vlastně v souladu se vztahem Tomáše Bati k architektuře. Je známo, že jeho postoj byl ahistorický, vždy rychle přijímal změny a nové podmínky, jimž bylo třeba se přizpůsobit, a opačný přístup tvrdě kritizoval:

³⁷ Viz HOSAGRAHAR, Jyoti. *Indigenous Modernities: Negotiating Architecture and Urbanism*, s. 6–14.

³⁸ Památková péče v Bengálsku vstoupila v platnost zákonem West Bengal Town and Country (Planning and Development) Act XIII až v roce 1979. *Graded List of Heritage Buildings*.

³⁹ Například podobně velký zájem developerů o novou výstavbu na Baťově pozemku v anglickém East Tilbury, kde už výroba bot skončila, ztroskotává na faktu, že v tomto chráněném městě nepovolí britská památková péče žádné změny. East Tilbury je dnes plošně největším dědictvím průmyslové architektury v Británii a zároveň nejzachovalejším původním sídelním celkem firmy Baťa na světě. Více viz samotná práce.

„Každý člověk [...] měl by mít pro sebe dům, který by mu poskytoval zdravé bydlení, podle potřeb dnešního života. [...] Zatím u nás stavíme domy tak, aby vytrvaly 500 roků a škrtily a dusily budoucí pokolení tak, jako dusí domy stavěné našimi předky nás.“⁴⁰

6 HODNOCENÍ A VÝSLEDKY: MODEL HISTORICKÝ VERSUS MODEL SOUČASNÝ

Případová studie Batanagar/Calcutta Riverside je něčím mnohem významnějším než jen jedním exotickým příkladem Baťova továrního města v zámoří. Na poměrně malém prostoru nám poskytuje materiál k pochopení principů „výroby místa“ na pozadí změn v celé naší společnosti. Oba popsané modely vyvolávaly a dosud vyvolávají bouřlivé reakce. Jsou zatracovány i obdivovány. Kritickou paralelu mezi nimi nacházím v konceptu města tvořeného *top-down* metodou plánování a výstavby, která implikuje dovoz obdivovaného zámořského urbanismu, architektury a nového životního stylu, obsahující ale také sérii předpisů pravidel chování a přísné kontroly v užívání nově vytvářených prostorů. Urbanismus v obou případech adaptuje koncept města v zahradách jako opozici ke starému, nedostačujícímu městu. Architekturu charakterizuje modernistická konstrukční racionalizace, užití moderních technologií a lokálních stavebních materiálů, standardizace postupů a typizace, umožňující rychlou a levnou výstavbu. Prostorová organizace fyzického prostoru ovlivňuje i ten sociální, dochází ke změně složení obyvatel města, díky přísné prostorové hierarchii roste společenská segregace a prostorová nespravedlnost v přístupnosti jednotlivých míst. V obou případech je kladen důraz na komunitu. Příchod korporace nesoucí s sebou nový životní styl s příslibem prosperity působí u obou modelů jako migrační magnet,⁴¹ přesahující hranice regionu.

V případě Baťa(nagar) je výroba místa stále spojena s vlastní výrobou produktů (obuvi). Celý systém fungování korporace se ale změnil: z centralizovaného s jedním ústředím a několika výrobními lokalitami na systém s decentralizovanou distribucí znalostí, ekonomiky a prostorově nespravedlivé dělby práce. Stále však můžeme mechanismy vytváření prostoru chápat jako řízené výrobou – výrobou obuvi mimo nový developerský projekt i výrobou životního stylu v něm. Pod taktovkou společnosti Baťa je původní tovární město nahrazováno novým projektem v podobě uzavřené *gated community* pro nové zákazníky – konzumenty životního stylu. Samotné město se tak stalo dnes novým spotřebním zbožím. Na výrobě tohoto místa a jeho identity se kromě společnosti Baťa aktivně podílejí i místní aktéři a instituce, zejména pak obyvatelé bezprostředního okolí, metropolitní vláda, lokální developeři, a obyvatelé noví – z kruhu rostoucí indické střední třídy. Model města navrženého a postaveného pro výrobu nahrazuje model nový, model města postaveného pro spotřebu, za promítání stavu naší společnosti do daného časoprostoru (více viz samotná práce). Studovanou roli architektury a urbanismu jako mocných nástrojů užívaných nadnárodními koncerny k vytvoření a řízení míst a komunit je však nadále třeba kriticky zkoumat.

⁴⁰ BAŤA, Tomáš. *Úvahy a projevy*. Praha: Institut řízení, 1990, s. 113. Původní řeč datována do roku 1931.

⁴¹ ŠEVEČEK, Ondřej. *Zrození Baťovy průmyslové metropole*, 213.

7 ZÁVĚR: OD BAŤOVÝCH MĚST KE *GATED COMMUNITIES*

Počátkem minulého století vybudoval výrobce obuvi Tomáš Baťa moderní průmyslové město Zlín v Československu. Každý aspekt města byl zaměřen na efektivitu výroby, od organizace továrny přes strukturu společnosti, urbanismus a architekturu až po kontrolu zaměstnanců. Tomáš Baťa je považován za středoevropského Henryho Forda, jako sociální kapitalista vědomě a úspěšně propojil oblasti hospodářské racionalizace, technologického pokroku a sociálního inženýrství s vizionářskou architekturou. Baťa byl ale také významným globálním podnikatelem usilujícím o první pozici na mezinárodním trhu s obuví. Za tímto účelem zakládal ve světě nová města pro výrobu bot, ve kterých územní plánování a architektura následovaly příkladu Zlína. Zlín byl sám o sobě jistým modelem, který byl reprodukován v sériích a vyvážen.

Celosvětovou expanzi firmy Baťa stimuloval geopolitický kontext probíhajícího kolonialismu, rostoucí význam světových trhů a příchod mezinárodní dělby práce. Nešlo ale jen o výrobu obuvi. Satelitní města společnosti byla po celém světě zakládána za účelem vytvoření nového typu člověka v nové společnosti. Nový životní styl zaměřený na rozvoj silné firemní identity zasáhl všechny aspekty života obyvatel Baťových měst – od pracoviště přes místo bydliště, trávení volného času, spotřebu zboží až po fungování celého města. Spolu s technologiemi exportovala firma Baťa i model moderního životního stylu. Působila tak v roli modernizátora šířícího po světě spolu s botami i příslib spotřeby a prosperity. Celou dobu operovala firma Baťa na bázi asymetrických vztahů se světem, jejichž souběžnost a paralelita nabízejí srovnání s dnešní sférou mezinárodního obchodu a korporátního urbanismu:

Za prvé je zde propast mezi reálným místem výroby a místem spotřeby. Rostoucí globální ekonomické vazby a intenzifikace dělby práce fungují na pozadí rozsáhlé, ale neviditelné geografie subdodavatelů, dodavatelů surovin, manufaktur, výrobců, designérů, vedoucích ústředí, logistických center, distribučních sítí a prodejních míst. Nicméně mezi místy výzkumu, vývoje, designu, komunikace, odbytu a konzumu a mezi místy vlastní fyzické produkce – získávání surovin a průmyslové výroby –, kterou systém subdodávání a *offshoringu* umožnil jinde, nenalzáme jen zeměpisné rozdíly, ale také masivní rozdíly sociální a ekonomické povahy. Sídla levné výroby v zemích globálního jihu mají často podobu uzavřených továrních měst s nepřiměřenými pracovními i životními podmínkami, zatímco si jejich ředitelství udržují vysoce kvalifikované pracovníky nabídkou exkluzivního bydlení a nejrůznějších volnočasových a rekreačních balíčků.

Za druhé, v kontextu aktuálního diskurzu korporátního urbanismu můžeme Baťova města chápat jako vedlejší produkty globální společnosti. Stále více se na okrajích megalopolí objevují nová města v podobě *gated communities*, jež jsou plánována, postavena, kontrolována a regulována jedinou (soukromou) společností. Tyto sktruktury nejenže obcházejí mechanismy plánování na státní či regionální úrovni, ale budují si také nové formy řízení s vlastními pravidly. Zde už o osudu města nerozhoduje podnikatel,

nýbrž developer, který definuje soubor pravidel a norem, jimiž se musí všichni jeho rezidenti řídit. Tato nová města se neformují podle příslušnosti k identitě jediné společnosti, jsou založena na společných preferencích životního stylu spotřeby. Život v moderní *gated community* je pro mnohé významným ukazatelem společenského postavení.

Svou závislostí na štěstí či neúspěchu mateřské společnosti jsou korporátní města, ať už tovární nebo vyprodukovaná soukromými developery, jistým způsobem velmi křehká. Ukončení výroby a uzavření továren v mnoha Baťových městech vedlo ke ztrátě nejvýznamnějšího zaměstnavatele v okolí s trvalým dopadem na ekonomiku a společenský život celé komunity. Spolu s podnikáním společnosti zde totiž skončily i všechny společné kulturní a sportovní aktivity, které činily život v Baťově městě tak příjemným a pohodlným. Dnešní osud mnoha Baťových měst, která se po odchodu firmy stala obyčejnými periferními rezidencemi, a také dnešní osud projektu Culcutta Riverside, jasně ukazují, nakolik je vlastně model *ideálního (korporátního) města* zranitelný.

Od roku 2008 probíhající krize na globálním finančním trhu jasně prokázala, jak může být investice do současných korporátních měst, která sdílí DNA měst Baťových, problematická. S existenčními problémy krachujících developerů byla ohrožena i samotná další existence těchto sídlišť: domov v *New Towns* se proměnil ve značně riskantní záležitost. Osudy Baťových měst poté, co se staly nezávislými, jsou zajímavým poučením o tom, jak může dopadnout budoucnost takovýchto dnešních korporátních měst.

Přínos práce a její význam pro praxi a rozvoj vědního oboru

Svým tématem je má práce určena především akademikům z oborů urbánních studií, tedy architektům, urbanistům, sociologům, ekonomům, historikům, geografům, filozofům, urbánním antropologům či kulturním etnografům. Narativní forma zpracování ji přibližuje i širší veřejnosti se zájmem o problematiku Bati, jeho měst, současné situace v Indii či korporátní urbanismus. Práce se snaží přispět k lepšímu pochopení „výroby“ moderního i současného městského prostoru. Presentované nálezy a zjištění mohou přispět k porozumění produkce místa v souvislosti s počátky globálního podnikání i s vyspělou tržní ekonomikou a neoliberalismem současnosti. Poskytují také důkaz o unifikované typologii ideálních plánovaných měst a o jedné její adaptaci v konkrétní lokalitě: Batanagar/Calcutty Riverside. Vedle konkrétních problémů případové studie se práce zabývá i otázkou soukromého urbanismu obecně. Generuje tak nové znalosti o plánování a navrhování korporátních či modelových měst, a co více, zpřístupňuje tyto poznatky – jež dosud nebyly publikovány v českém jazyce – odborné i laické veřejnosti.

8 SEZNAM POUŽITÉ LITERATURY A ZDROJŮ

(citovaných v tezi, kompletní seznam literatury a zdrojů – viz samotná práce)

- ANDRONIKOVÁ, Hana. V. Samsara. ARMAND, Louis (ed.). *The Return of Král Majáles: Prague's International Literary Renaissance 1990-2010 an Anthology*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, 2010, 85–103. ISBN 9788073083021.
- BAROS, John (ed.). *BATA - Organisation of Labour and Service*. Batanagar: Batanagar News, 1939, 25 s. ISBN -.
- BAROŠ, Jan. *The First Decade of Batanagar*. Batanagar: Club for the Graduates of the Bata School, 1945, 190 s. ISBN -.
- BATA INDIA LIMITED. Draft Letter of Offer. For Equity Shareholders of the Company only. In: *Securities and Exchange Board of India* [online]. xiv, 165 s. 2005-03-08 [cit. 2011-08-02]. Dostupné z: <http://www.sebi.gov.in/dp/bata.pdf>.
- BAŤA, Tomáš. *Úvahy a projevy*. Praha: Institut řízení, 1990, 246 s. ISBN 8070140240.
- Batanagar. *Facebook* [online]. 2009–2013 [cit. 2013-10-21]. Dostupné z: <http://www.facebook.com/groups/batanagarwestbengal>.
- Batanagar. *Wikipedia: The Free Encyclopedia* [online]. 2011-05-13 [cit. 2011-11-15]. Dostupné z: <http://en.wikipedia.org/wiki/Batanagar>.
- Batanagar News* ročník 1937, 1938 a 1939. MZA v Brně, pracoviště Zlín, fond Baťa a.s. Zlín, II/7, inv.č. 227 (ročník 1937), inv.č. 228 (ročník 1938), inv.č. 229 (ročník 1939).
- BISWAS, Soutik. Calcutta's colourless campaign. In: *BBC NEWS: South Asia* [online]. 2006-04-16 [cit. 2013-11-18]. Dostupné z: http://news.bbc.co.uk/2/hi/south_asia/4909832.stm.
- BITTNER, Regina – HACKENBROICH, Wilfried. *Architektur aus der Schuhbox: Baťa's internationale Fabrikstädte*. Leipzig: Spector Books, 2012, 167 s. ISBN 9783940064622.
- Graded List of Heritage Buildings: Grade-I, Grade-IIA & Grade-IIB Premises as on 25. 2. 2009*. Kolkata: Kolkata Municipal Corporation, 2009, s. 93. Dostupné z: https://www.kmcgov.in/KMCPortal/downloads/Graded_List_of_Heritage_Buildings_Grade_I_IIA_IIB.pdf.
- HARVEY, David. *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Cambridge: Blackwell, 2004, 378 s. ISBN 0631162925.
- Home. *Calcutta Riverside* [online]. 2013 [cit. 2013-10-16]. Dostupné z: <http://www.calcuttariverside.com/home.asp>.
- HORŇÁKOVÁ, Ladislava. Baťa Satellite Towns around the World. KLINGAN, Katrin – GUST Kerstin. *A Utopia of Modernity: Zlín. Revisiting Baťa's Functional City*. Berlin: Jovis, 2009, s. 117–135. ISBN 9783868590340.
- HOSAGRAHAR, Jyoti. *Indigenous Modernities: Negotiating Architecture and Urbanism*. New York: Routledge, 2005, xiii, 234 s. ISBN 9780203356784.
- ICRA LIMITED. *Riverbank Developers Private Limited - Calcutta Riverside: Phase I* [online]. 2013 [cit. 2013-09-20]. Dostupné z: http://www.icra.in/Files/Reports/Rationale/Riverbank%20Developers%20Private_r_25072013.pdf.

- IR. Case Study: Bata India's HR Problems. In: *HoRizon: Redefining Boundaries...* [online]. XISS HR Club, 2013-06-25 [cit. 2013-11-18]. Dostupné z: <http://xisshrclub.org/?p=200>.
- LEFEBVRE, Henri. *The Production of Space*. Překlad Donald Nicholson-Smith. Oxford: Blackwell, 1991, 454 s. ISBN 9780631181774.
- MAITRA, Asesh Kumar. New Town movement in India and the changing paradigms of development. FRIELING, D. H. (ed.). *Research on New Towns: First International Seminar*. Almere: International New Town Institute, 2006, s. 137. ISBN -.
- MASEY, Doreen. Politics and Space/Time. KEITH, Michael – PILE, Steve. *Place and the Politics of Identity*. London, New York: Routledge, 1996, s. 141–161. ISBN 0415090091.
- MFSL Morning: 22.02.2008. In: *Munoth Financial Services Ltd* [online]. Chennai, 2008 [cit. 2011-12-12]. Dostupné z: http://www.munothfinancial.com/download.php?report_id=398&PHPSESSID=955853d8a1d20ac4c830420760e497e6.
- Moravský zemský archiv v Brně [ČR-MZA – Brno], pracoviště Zlín, fond Baťa a.s. Zlín, 1894–1945.
- NOVÁK, Pavel. *Zlínská architektura: 1900–1950*. Zlín: POZIMOS, 2008, 319 s. ISBN 9788025432150.
- POKLUDA, Zdeněk. Náčrt k portrétu Tomáše Bati. TOMAŠTÍK, Marek. *Tomáš Baťa: Doba a společnost*. Brno: Viribus Unitis, 2007, s. 24–25. ISBN 9788090394803.
- SZCZEPANIK, Petr. Mediální výstavba Ideálního průmyslového města: Síť médií v Baťově Zlíně 30. let. SKOPAL, Pavel (ed.). *Kinematografie a město: Studie z dějin lokální filmové kultury*. Brno: FF MU, 2005, s. 18–60. ISBN 8021039132.
- ŠEVEČEK, Ondřej. *Zrození Baťovy průmyslové metropole: Továrna, městský prostor a společnost ve Zlíně 1900-1938*. České Budějovice: Bohumír NĚMEC - VEDUTA: Ostravská univerzita v Ostravě: Filozofická fakulta, 2009, 412 s. ISBN 9788086829425.
- ŠTRÁFELDOVÁ, Milena. Tomáš Baťa slaví v Česku své devadesátiny. In: *Český rozhlas. Radio Praha* [online]. © 1996–2013 Český rozhlas, 2004-09-18 [cit. 2011-09-11]. Dostupné z: <http://www.radio.cz/cz/rubrika/krajane/tomas-bata-slavi-v-cesku-sve-devadesatiny>.
- THURROCK COUNCIL. Thurrock Council – Character Appraisal – East Tilbury. 2007, 20 s. Dostupné z: http://www.thurrock.gov.uk/planning/environment/pdf/con_appraisal_etilbury.pdf.
- VAISHNAV, Anal. [ústní sdělení]. Rozhovor veden a zaznamenán 19. ledna 2011 v Batanagaru.
- VAVROUŠKOVÁ, Stanislava. India and Czechoslovakia between two World Wars: Similar Experiences, Shared Dreams and a Common Purpose. *Archiv Orientální*. 2007, roč. 75, č. 3, 259–278.
- VOŠTOVÁ, Irena (ed.). *Prof. Ing. arch. Vladimír Karfík: Zlín 1930-1946*. Luhačovice: Atelier IM, 2012, 30 s. ISBN 9788085948783.
- WINTHROP, Robert H. *Dictionary of Concepts in Cultural Anthropology*. New York: Greenwood Press, 1991, xiv, 347 s. ISBN 0313242801.

9 CURRICULUM VITAE

Ing. arch. MArch Markéta Březovská, narozena 6. 9. 1982 v Přerově

VZDĚLÁNÍ

09/2009 – nyní	PhD studium oboru Urbanismus, FA VUT v Brně,
10/2010 – 06/2011	Postgraduální výzkumný pobyt v Nadaci Bauhaus Dessau
10/2007 – 06/2010	Akademie výtvarných umění ve Vídni, 06/2010 – MArch
10/2007 – 06/2009	Fakulta architektury VUT v Brně, 06/2009 – Ing. arch.
10/2005 – 08/2006	Erasmus Student – Fakulta Architektury, TU Graz
09/2002 – 05/2007	Fakulta Architektury VUT v Brně, 05/2007 – Bc.

PRACOVNÍ ZKUŠENOSTI (výběr od roku 2009)

10/2013	Hostující tutorka „Volos in the Extremes“ Urban Design Master Class, Volos, Řecko, pořádané organizací Urban Transcripts
03 – 05/2013	Spolukurátorka výstavy „Baťova města/Baťa Cities“, Dům umění města Brna, spolu s R. Koryčánkem
09/2012 – 12/2012	Organizátorka přednáškové série „Contesting Space/Architecture as a Social Practice“, Brno, spolu s J. Kristkem
09/2011 – 02/2013	Vyučující na FA VUT v Brně: seminář „Města: růst, ideologie, moc a násilí“, spolu s J. Kristkem

GRANTY / ODBORNÉ KURZY (týkající se dizertační práce – výběr od roku 2009)

01/2013	Grant Nadace české architektury: publikace knihy „Boj o prostor“
01/2012 – 12/2012	Specifický vysokoškolský výzkum VUT 2012 pod číslem FA-J-12-1: „Druhé město“, (spolu s J. Kristkem a K. Havlíšem)
11/2011	Kurz základů vědecké práce v Akademii věd České republiky, Brno
07/2009	Mezinárodní letní škola „Bauhaus City: Get on Site!“, Dessau

ÚČAST NA VÝSTAVÁCH (týkající se dizertační práce – výběr od roku 2009)

13. 11. 2013–2. 2. 2014	„Baťova města“, Krajská galerii výtvarného umění ve Zlíně
29. 03. – 19. 05. 2013	„Baťova města/Baťa Cities“, Dům umění města Brna
19. 08. – 14. 10. 2012	„City Inc. – Bata's Corporate Towns“, S AM Basel, Basilej
23. 06. – 31. 08. 2011	„City Inc./Bata Cities – Corporate Towns“, Nadace Bauhaus Dessau
16. 04. – 04. 05. 2011	„NAHLAS – STIASSNICH 10“, vila Stiassny, Brno–Pisárky
23. 08. – 01. 09. 2010	„Creative work in progress (Blending in and standing out)“, Rumunský kulturní institut ve Vídni

PŘÍSPĚVKY NA KONFERENCÍCH (týkající se dizertační práce – výběr od roku 2009)

19. – 20. 11. 2012	Planning Unplanned Symposium, Vídeň, Rakousko
11. – 15. 07. 2012	26th AESOP Annual Congress, Ankara, Turecko
23. – 24. 05. 2012	Konference „Bilden und Gestalten“, Anhalt University of Applied Sciences a Stiftung Bauhaus Dessau, Německo

15. 01. 2012 XVI. Vědecká konference doktorandů FA VUT v Brně
 04. – 05.11. 2011 Mezinárodní konference „Třetí město“, FSS MU Brno
 14. – 16. 10. 2011 Mezinárodní konference „Průmyslové dědictví – na hraně...“ v rámci
 „6. mezinárodního bienále Industriální stopy 2011“, Praha
 24. – 25. 03. 2011 Mezinárodní konference „Tovární města Baťova koncernu“,
 Filosofický ústav AV ČR, v.v.i., Praha

PŘEDNÁŠKY (týkající se dizertační práce – výběr od roku 2009)

10. 12. 2013 „Krátký výlet ze Zlína do East Tilbury, Möhlinu a Batanagaru“ –
 Krajská galerie výtvarného umění ve Zlíně, 14/15
 12. 05. 2013 „Baťův unikátní systém výroby měst“ – Dům umění města Brna
 10. 10. 2012 „My a Ti druzí. Prostorová politika Ankarý“ v rámci „Contesting
 Space – Architecture as a Social Practice“, Brno
 21. 01. 2011 „Riverside Calcutta – a promising land?“,
 Goethe-Institut/Max Mueller Bhavan, Kalkata, Indie
 14. 12. 2010 Přednáška „Batavilles“, FORMAT 400, FA VUT Brno

PUBLIKACE (týkající se dizertační práce – výběr od roku 2009)

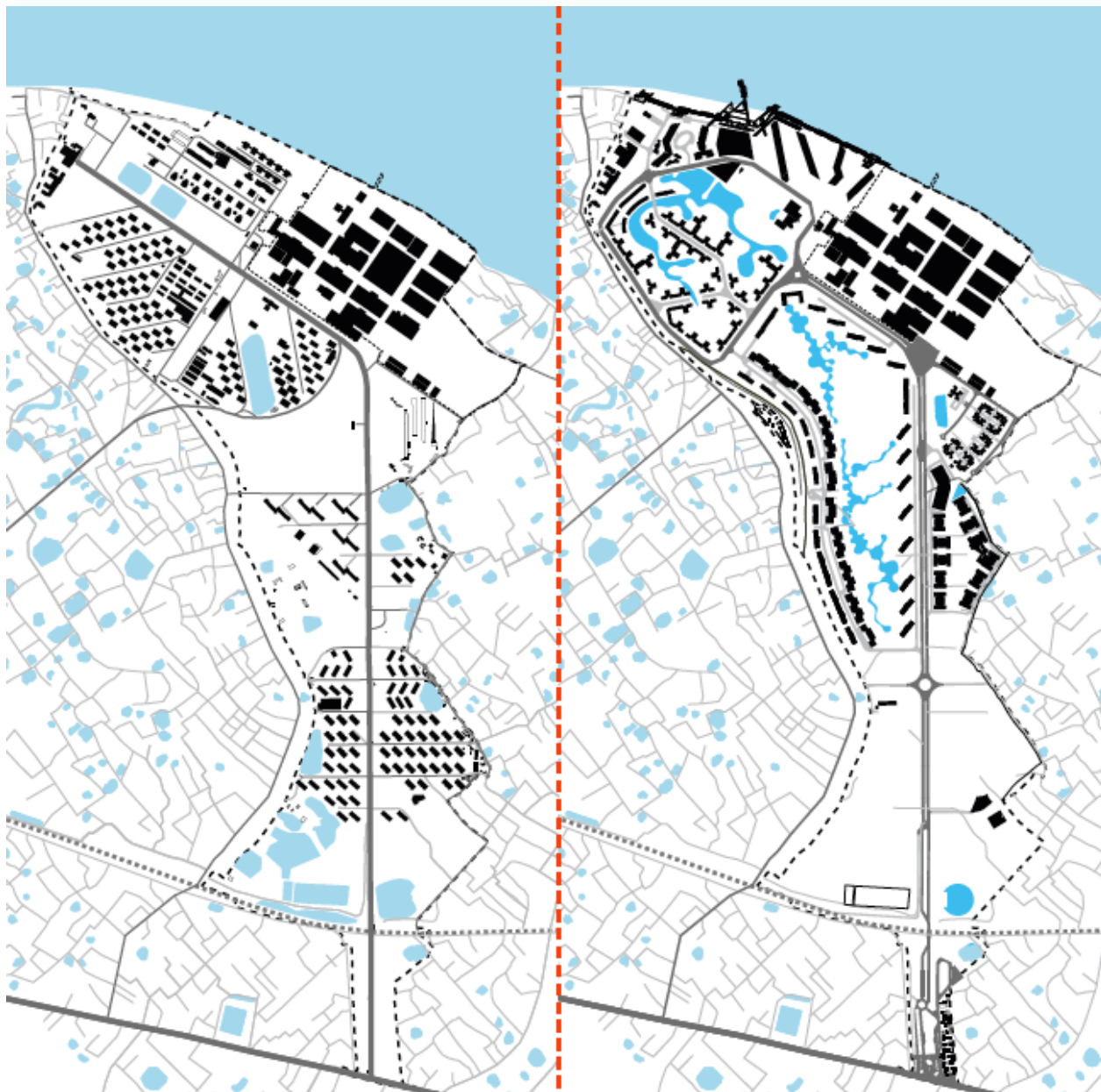
- BŘEZOVSKÁ, Markéta. Můj baťovský domek | My Bata House: ...aneb jak se v něm bydlí.
ERA21: O architektuře víc!. Brno: ERA Média, 2013, roč. 13, č. 06, s. 9. ISSN 1801-089X.
 BŘEZOVSKÁ, Markéta. The Role of Brands Corporations in the Production of Space: The
 Urban Footprints of Baťa, Nike, and Volkswagen. ŠEVEČEK, Ondřej – JEMELKA,
 Martin. *Company Towns of the Baťa Concern: History – Cases – Architecture*. Stuttgart:
 Franz Steiner Verlag, 2013, s. 263–279. ISBN 9783515103763.
 BŘEZOVSKÁ, Markéta – KRISTEK Jan (eds.). *Boj o prostor. Architektura jako společenská
 praxe*. Zlín: nakladatelství ARCHA, edice a ARCHITEKTURA, 2013. 138 s. ISBN: 978-
 80-87545-14-0.
 BŘEZOVSKÁ, Markéta – BITTNER, Regina – HACKENBROICH, Wilfried. *Baťova
 města/Baťa Cities: Doprovodný materiál k výstavě Baťova města/Baťa Cities*. Brno: Dům
 umění města Brna, 2013, 8 s.
 BŘEZOVSKÁ, Markéta. Baťův Zlín/Baťas Businessstadt Zlín. In: *Goethe-Institut e. V.:
 Postindustriální města a kultura v Česku a Německu / Postindustrielle Städte und Kultur in
 Deutschland und Tschechien* [online]. 02/2013 [cit. 2013-07-31]. Dostupné z:
<http://www.goethe.de/ins/cz/pr/kul/duc/arc/pos/cs10591976.htm>.
 BŘEZOVSKÁ, Markéta – KRISTEK Jan. City, Sea, Chicken, House/Theoretical Framework
 and Content of Seminar on Modern Development and Theories of Urbanism. In: *AESOP
 26th Annual Congress – Proceedings*. Ankara: AESOP 26th Annual Congress, 2012. s.
 5548–5561. ISBN 978-975-429-306-7.
 BŘEZOVSKÁ, Markéta. Město, moře, Baťa, stavení. VACKOVÁ, Barbora – GALČANOVÁ,
 Lucie – FERENČUHOVÁ, Slavomíra. *Třetí město*. Brno: Masarykova univerzita/Červený
 Kostelec: Pavel Mervart, 2011, s. 155–185. ISBN 9788021058347.
 BŘEZOVSKÁ, Markéta. Průmyslové dědictví továrních měst firmy Baťa: Na hraně?.
 BARTOŠOVÁ, Nina – HOŘICKÁ, Jana (eds.). *6. mezinárodní bienále „Industriální
 stopy“ 2011: Průmyslové dědictví – na hraně....* Praha: České vysoké učení technické v
 Praze, 2011, s. 109–124. ISBN 9788001049471.
 BŘEZOVSKÁ, Markéta. Transformace postindustriálních měst ve střední Evropě. In *XIV.
 Vědecká konference doktorandů FA VUT v Brně*. Brno: Vysoké učení technické v Brně,
 2010. s. 11–12. ISBN 978-80-214-4088-3.

ABSTRAKT

Tato práce si klade za cíl přispět novými poznatky k debatě o korporátním urbanismu. Obecně zkoumá průběh a důsledky globalizačních tendencí na rozvoj průmyslových a postindustriálních měst, přičemž se snaží identifikovat aspekty, které s sebou tato specifická výroba místa nese. Konkrétně pak zkoumá případ obuvnické firmy Baťa, jejíž model „ideálního průmyslového města“ a jeho výroba a export byly jedním z prvních případů realizace soukromě řízeného urbanismu v celosvětovém měřítku. Model indického podnikového města Batanagaru z 30. let minulého století je od roku 2006 nahrazován modelem novým: městem, ve kterém je vlastní výroba bot zcela oddělena od produkce nového životního stylu. Tento model lze dnes nalézt na periferiích velkoměst po celém světě, zejména ale v zemích globálního jihu, kde jasně odráží socioekonomickou transformaci celé společnosti ze společnosti výroby ve společnost spotřeby.

ABSTRACT

This thesis aims to contribute new knowledge to the debate on corporate urbanism. Generally, it seeks to identify the process and implications of globalization tendencies on the development of industrial and postindustrial cities while exploring the aspects that this specific production of space entails. Specifically it studies the case of the Baťa shoe company, whose model of an „ideal industrial town“, its production and export, has been one of the first examples of enforcement/implementation of corporate urbanism on a global scale. The 1930s model of the Indian enterprise city, Batanagar, is since 2006 being replaced by a new one: the model of a city-venture, in which the actual production of shoes is strictly separated from the new production of lifestyle. This model can today be found on the outskirts of large cities throughout the world, and especially in countries of the global south, where it clearly reflects the socio-economic transformation of the whole society, from a production driven, to a consumption driven society.

*Nolliho plán fyzického otisku korporátního snažení v nedávné minulosti 20. století (model Batanagar) a v blízké budoucnosti století 21. (model Calcutta Riverside). Z původní struktury města zůstává centrální komunikační osa, továrna u řeky, a na severozápadě pozemku budovy škol a chrámů.
Autor: Markéta Březovská.*